

SAFEVÎ HÜKÜMDARI ŞAH İSMAİL'İN SEYYİDLERLE MÜNASEBETİ

SAFAVID SOVEREIGN SHAH ISMAIL'S RELATIONS WITH SAYYIDS

Mehmet DAĞLAR*

Öz

Şah İsmail'in çoğunlukla Anadolu coğrafyasında yaşayan Kızılbaş Türkmenlerin desteği ile kurduğu Safevî Devleti, kuruluş sürecinde dini ve sivil bürokrasinin gelişmesi için kadrolara ihtiyaç duymuştur. Safevî Devleti'nin kuruluşundan önce İran'da toplumsal konumları güçlü olan seyyidler bu ihtiyacın karşılanmasını sağlamıştır. Safevîlerin kuruluşundan sonra İran'a seyyidlerin göçü başlamış, seyyidler Şah İsmail'in kurduğu sisteme dâhil olarak önemli vazifeler üstlenmişlerdir. Şah İsmail, devletin meşruiyetini sağlamak için de seyyidlerle olan münasebetini sağlamlaştırmaya gayret göstermiştir. Seyyidlerle geliştirilen olumlu ilişkiler Şiiliğin yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Bu çalışmada Safevîlerin kuruluş yıllarından Şah İsmail dönemi sonlarına kadar geçen sürede seyyidlerle olan ilişki ve Safevîlerde dini ve siyasi hayatın şekillenmesinde seyyidlerin rolü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Şah İsmail, Safevîler, İran, Seyyid

Abstract

The Safavid state, which was established by Shah Ismail with the support of the Qızılbaş Turkmens mostly living in Anatolia, needed cadres for the development of religious and civil bureaucracy. Sayyids who have strong social positions in pre-Safavid Iran helped to meet this need. After the establishment of the Safavids, the immigration of the sayyids to Iran started and sayyids have taken important duties in the system established by Shah Ismail. Shah Ismail also tried to consolidate the relationship with the sayyids to ensure the legitimacy of the state. The positive relationships developed with the sayyids contributed to the settlement of Shiite. In this study, the relationship between sayyids and role of sayyids in the formation of religious and political life in Safavids will be examined.

Keywords

Shah Ismail, Safavids, Iran, Sayyid

* Dr. Öğrt. Üyesi, Iğdır Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 76000, Suveren-Iğdır, mehmetdaglar34@gmail.com, Orcid ID: 0000-0003-3044-4991

GİRİŞ

Safevî Devleti'nin kuruluş ve işleyişinde seyyidlerin etkisini ele alan bu çalışma Şah İsmail döneminin sonuna kadar olan süreçte seyyidlerle olan irtibatı Safevî resmi tarihçilerinin eserlerine dayalı olarak ele almıştır. Safevî tarihçileri, resmi mezhep olan İmamiyye Şiiliğinin İran'da yayılmasının ve şahların meşruiyetinin sağlanmasının destekçisi olmuşlardır. Genellikle Şeyh Safî'nin hayatından başlayarak Safevî hükümdarlarının saltanat yıllarını kapsayan eserler kaleme alınmıştır. Eserleri telif edenlerin resmi görevlerde bulunması Safevî Devleti'nin kuruluş ve yükseliş yıllarının subjektif bir anlayışla yazılsa da tarihi kaynak olarak önemlerini korumalarını sağlamıştır. Bu eserlerin bir misyon doğrultusunda kaleme alındığı kullanılan dil ve üsluba bakıldığında açıkça görülmektedir. Safevîlerin "hak mezhep olan Şiiliği" uzun yıllar sonra ihya ederek devletin resmi mezhebi haline getiren ve İslam düşmanlarına karşı savaştan kahramanlar olarak yansıtılması bu eserlerin amacını açıkça ortaya koymuştur.

Çalışmamız, Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in seyyidlerle olan ilişkisini ele almaktadır. Seyyidlerin devletin kuruluş yıllarından itibaren aldıkları görevlerin yanı sıra seyyidlik adına meşruiyetin sağlanması için atılan adımları incelemektedir. Devletin kurumsallaşması süreci içerisinde seyyid ulemanın Şah İsmail'in en yakınında bulunması resmi mezhep olan Şiiliğin yerleşmesini anlamamızı da kolaylaştıracaktır.

Safevîlerin kuruluşundan önce İran'da mevcut sosyal, dini ve siyasi yapı devletin kuruluşuna giden süreci etkilemiştir. Büyük bir başarı göstererek İslam dünyasında yeni bir devlet kuran Şah İsmail'in başarısının arkasındaki etkenlerin yalnızca güç ve savaşlara indirgenemeyeceği ortadadır. Safevî Devleti'nin kuruluş ve gelişmesinde çeşitli zümre ve sınıftan insanlar etkin rol oynamışlardır. Devletin büyümesinde ve sürekliliğin sağlanmasında Kızılbaş ve İranlı devlet adamlarının katkılarının yanında din adamlarının payı da göz ardı edilemez. Din adamlarının içinde ise seyyid ulema çok önemli bir yer tutar. Safevî öncesi İran'da yaşayan seyyidler ve kuruluştan sonra İran'a gelerek Safevilere destek veren seyyidler devletin kurumsallaşmasında önemli rol oynamışlardır. Safevîlerin kuruluşundan öncesinde de Seyyidlerin İran toplumunda saygın bir konumlarının bulunması, birçok yerde bulunan seyyid türbelerine halkın ilgisinden anlaşılmaktadır. Safevîler seyyid türbelerine olan saygıyı siyasi iktidarları için kullanmıştır. Safevîlerin İran'da mevcut toplumsal ve dini yapıyı tanımları başarılı olmalarının temel sebeplerinden biridir. Seyyid olduklarını yaimaları da bu sebepten kaynaklanmıştır. İran'ın devlet kademesinde önemli görevler üstlenen, şahlarla yakın ilişki içerisinde olan hatta Safevî Şiiliğinin gelişmesinde önemli katkıları olan seyyidler, Şii İran toplumu arasında uzun yıllar boyunca etkinliklerini sürdürmüşlerdir.

Safevîlerde özellikle dini makamlar olan sadaret, şeyhülislam, kadiaskerlik, nikabet, müderrislik gibi görevlere seyyidler getirilerek dini hiyerarşinin oluşturulmasında önemli katkıları olmuştur. Ayrıca yaptıkları ilmi faaliyetler, telif ettikleri eserler ile Safevî İran'ında dini hayatın canlanmasını sağlamışlar, yetiştirdikleri talebelerle ilmi hayatın sürekliliğine katkı sağlamışlardır. Safevî hükümdarları da seyyidlerle irtibatlarını güçlü tutmaya çalışarak devletin meşruiyetinin sağlanmasının yanı sıra iktidarlarının güçlenmesine ve toplum içerisinde seyyidlerin hamisi ve koruyucusu oldukları imajının oluşturulmasına özen göstermişlerdir.

1. İslam Toplumunda Seyyidler

Sözlük anlamı olarak seyyid "reis, ağa, efendi, başkan" gibi anlamlara gelir. Hz. Peygamberin lakaplarından birisi de seyyiddir. Hz. Peygambere 'Seyyidü'l- halk, seyyid-i

kâinat, seyyid-i nev-i beşer' gibi unvanlar verilmiştir. Peygamberin kızı Hz. Fatma için de 'Seyyidetü'n – Nisa' unvanı kullanılmıştır (Sarıcık, 2003, s.2). İslam toplumunda Peygamberin soyunu sürdüren ve Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın evliliğinden doğan kişilere Seyyid ve Şerif adı verilir. Seyyidlere hürmet etmek Hz. Muhammed'in evladına saygı anlamına geldiği için Müslümanlar arasında Seyyidlerin konumu her zaman yüksek olmuştur. Başta Sünnî ve Şiiler olmak üzere çeşitli mezheplerde sevilen ve hürmet gösterilen seyyidlerin Şiî teolojisinde ayrı bir önemi vardır. Şiilerde dini ve siyasi otoriteyi şahsında birleştiren imamların peygamber soyundan gelmesi seyyidlerin Şiiler arasında saygınlığını arttırmıştır (Öz, 1994, s.500).

Seyyidlerin soyunun Hz. Fatma'ya ulaşması ondan da Hz. Muhammed'e bağlanması seyyidlere gösterilen sevginin temelini teşkil etmiştir. Çünkü Hz. Fatma, Hz. Muhammed'den gelen nebevi nurun kaynağı olarak görülmüştür. Allah tarafından verilen ilahi nur Hz. Adem'den başlayarak peygamberler aracılığıyla Hz. Muhammed'e ulaşmış ondan da Ehlibeyt imamlarına geçmiştir. Hz. Fatma, Hz. Peygamber'in soyunu devam ettiren ve Peygamberlik ile imamlık arasında bir halka olarak görülmüştür (Gündüzöz, 2018, s.15-16).

Hz. Peygamberin soyunun bir diğer temsilcisi de Hz. Ali'dir. Bu anlayışın kökeninde Peygamber ile Hz. Ali arasındaki yakınlık bulunmaktadır. İlk Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicret etmelerinden beş ay sonra Muhacir ve Ensar arasındaki birliği arttırmak amacıyla kardeşlik ahdi yapılmıştır. Hz. Muhammed bu olay esnasında Hz. Ali ile kardeşlik ahdi yapmış hicretin ikinci yılında da kızı Fatma'yı Ali ile evlendirmiştir. (Ünlüsoy, 2015, s.25) Peygamberin Hz. Ali ile kardeşlik bağı kurarken Hz. Ali herkesi birbirine kardeş ettin beni niye etmedin sorusuna "Ya Ali sen dünyada ve ahirette benim kardeşimsin" diye cevap vermiştir. Ayrıca Ali'ye "Sen Seyyidsin dünyada ve ahirette, kanın kanımdandır, canın canımdandır ve tenin tenimdir. Her kim seni severse doğrusu seni sevmiş olur" demiştir (Ünlüsoy, 2015, s.155).

Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın evliliğinden gelen imamların Şiiler arasında meşru imam sayılmasının sebebi imamların Hz. Fatma tarafından Hz. Peygambere bağlanmasıdır. Hz. Ali'nin yaptığı birçok evlilik sonucu doğan çocuklarının bu silsile içerisinde sayılmaması Hz. Fatma aracılığıyla peygamber ile bağ kurulmamasından kaynaklanır. Şiiliğe göre imamet, Ali ve onun soyundan gelen imamların işareti ile devam etmiştir. İmamet onların hakkı olduğuna inanılmaktadır (El-Hüseyinî, 1371, s.42). Emeviler ve Abbasiler döneminde Peygamber soyundan gelenlerin uğradıkları zulümler, İslam toplumunda Peygamberin ailesinden olanlara verilen ve 'Seyyid' denilen kişilere sevgi ve saygıyı arttırmıştır (Kılıç, 2016, s.45).

Seyyidler için genellikle Hz. Hasan'ın soyundan gelenlerine "Haseni sadat", Hz. Hüseyin soyundan gelenler için ise "Hüseyinî sadat", İmam Musa'nın soyundan gelenler için "Musevi sadat" İmam Rıza'nın soyundan olanlar için ise "Rezevi sadat" unvanı kullanılmıştır (Demir, 2017, s.93). Seyyidlerin saygın mesleklerle uğraşması ve geçimlerini temin etmeleri İslam devletlerinde yöneticiler tarafından dikkat edilen bir husustur. İslam toplumunda seyyidlere iyi muamelede bulunan, onların geçimlerini temin eden kişilerin, idarecilerin Peygamberin şefaatine nail olacağı, onlara saygı gösterenin, ikramda bulunanın ahirette kurtuluşa ereceğine inanılmıştır. Bu nedenle seyyidlerin zor duruma düşmemelerine özen gösterilmiştir (Sarıcık, 2003, s.43).

İslam toplumunda seyyidlerin işleriyle uğraşan 'Nakibü'l Nükeba' adı verilen kurumun oluşturulması da seyyidlere verilen önemin kanıtıdır. Seyyidlerin soylarının karışmaması, saygınlıklarının korunması Nakiblerin önemli görevleri arasındadır. Emevilerden sonra Halifeliği ele geçiren Abbasiler döneminde de Ehlibeyt karşıtlığı devam edince seyyidler

“Nakib” adı verilen saygın kişiler tarafından korunmaya başlanmıştır. Sahte seyyidlerin önlenmesi, seyyidlerin saygınlıklarının korunması gibi amaçlar güden Nikabet kurumu çeşitli İslam devletlerinde varlığını sürdürmüştür (Küçükaşçı, 2009, s.102).

Seyyidlerin soylarını şecerelere bakarak araştıran ve yalan söyleyerek seyyid olduğunu iddia edenleri cezalandıran Nakibler, Gazneliler ve Harzemşahlar gibi çeşitli Türk devletlerinde de önemli bir mevki kazanmıştır. Nakibler özellikle yalancı seyyidlerin saçlarının sifıra vurularak sürgün edilmesi cezasını sıklıkla uygulamak zorunda kalmıştır. Harezm’de bir kölenin seyyid olduğunu iddia edince saçları kesilmiş ve alına kızgın demirle damga vurularak cezalandırılmıştır. Nakib’in görevleri arasında seyyidlerin kendi aralarında evlenmelerini sağlamak, seyyide kadınların dışardan evlenmelerini önlemek gibi soyun karışmasına sebep olacak uygulamaları denetlemektir (Bernheimer, 2016, s.46).

2. Safevi Öncesi İran’da Seyyidler

İslam orduları Sasani devleti’ni ortadan kaldırmasına rağmen Hazar Denizi’nin güneyine, özellikle Gilan bölgesine tam olarak hâkimiyet kuramamıştır. Müslümanlar bu bölgeyi yerel yöneticilerin eline bırakmıştır. Bu nedenle Gilan bölgesi muhalefet odaklarının yerleşmesine zemin hazırlamıştır (Minorsky, 1964, s.244). İran’ın Taberistan ve Deylem bölgeleri de coğrafi konumlarının zorluğu sebebiyle Müslüman fatihlerin taarruzlarına karşı koymuş ve Abbasilerin baskılarından kaçan seyyidlerin sığınağı haline gelmiştir (Topaloğlu, 2013, s.46).

Emeviler döneminden itibaren İran’a yoğun bir şekilde devam eden Seyyid göçü Safevî öncesinde ve Safeviler döneminde devam etmiştir. Seyyidler İran’da kurulan Büveyhiler, Selçuklular, İlhanlılar gibi devletlerde siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda önemli mevkiiler elde etmişlerdir. Horasan’a ilk olarak 740 yılında gerçekleşen Zeyd b. Ali isyanı sonrası seyyidler göç etmeye başlamıştır. Zeyd b. Ali Emeviler tarafından katledilince oğlu Yahya b. Zeyd Horasan’a göç etmiştir. Emeviler döneminde yaşanan isyanlardan sonra baskıların artması üzerine Horasan’a yönelik göç hareketi başlamıştır. 786 yılındaki Hüseyin b. Ali isyanı sonrasında da özellikle Deylem bölgesine birçok seyyid göç etmiştir. Ancak Seyyidlerin İran coğrafyasına yönelmelerinin en önemli sebebi İmam Rıza’nın (ö.818) Abbasi halifesi tarafından veliyaht olması için Horasan’a çağırılmasıdır. İmam Rıza’nın Horasan’da vefat haberi duyulunca birçok seyyid Rey, Kum ve civarına yerleşmiştir (Demir, 2017, s.95-96).

Moğol istilası İran’da yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Siyasi hakimiyet kuramayarak başka mezhepten olan devletlerin egemenliği altında yaşayan Şiiler için olumlu anlamda gelişmeler yaşanmıştır. Şiiliğin yayılması ve gelişmesi için önemli fırsatlar sağlamıştır. Popüler Şiilik olarak gelişen ve Safevî Şiiliğine giden yolu açan gelişmeler tarikatlar aracılığıyla elde edilmiştir. Bu tarikatların Sünnî olması yaşanan gelişmeleri daha önemli hale getirmiştir. Ehlibeyt’e yoğun sevgileri olan ve manevi mürşitleri olarak Hz. Ali’yi gören Nimetullahiyye ve Nurbahşiyye tarikatları Safevî Şiiliğine giden süreci hızlandırmıştır. Bu durumun oluşmasında İran’ın siyasi olarak parçalı yapısı uygun bir ortam oluşturmuştur (Daftary, 2016, s.104-105).

Safevilerin bağımsız bir devlet kurdukları zamana kadar İran’ın birçok şehrine yayılan hankah ve dergâhlarda tasavvufi akımlar Şîî ve Sünnî tüm kesimden insanları birleştiren mekânlar haline almıştır (Potter, 2011, s.215-220). İslam’ın İran’da yayılmasından itibaren çeşitli akımların iç içe geçtiği bir durum ortaya çıkmaya başlamıştır. İktidarı elinde tutan hükümdarların mezhep değiştirmesi toplumu çok fazla etkilemezse de özellikle İlhanlılar döneminde Şafii ve Hanefi mezhepleri arasında çıkan tartışmalar neticesinde İran halkı arasında Şiiliğe temayül artış göstermiştir. Bu yönelişi sağlayan bazı tarikatların rolü de göz ardı edilmemelidir. Bu tarikatların başında gelen Kübreviyye tarikatının da Hz. Ali ve Ehlibeyt sevgisi bu etkiyi gösterir. 1335 yılında vefat eden Kübrevi şeyhi Alaüddeve Simnanî, Hz. Ali’yi

imamete en uygun kişi olarak görmüş, 'Verase' ve 'Velaye' şartlarının Hz. Ali'de tecelli ettiği söylemiştir. Bausani'ye göre Kübreviyye tarikatında ortaya çıkan Şîî görüşler İran'da Safevî Şiiliğinin alt yapısını oluşturmuştur. Necmedin-i Kübra (ö.1221) Şafii olmasına rağmen Hz. Ali ve Ehlibeyt için yazmış olduğu mersiyelere dayanarak onun Şîî olduğu zannedilmiştir (Bausani, 2002, s.228).

İlhanlı dönemi İran'ında da seyyidlerin toplumsal anlamda saygın bir konumda oldukları görülmüştür. İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın Ehlibeyt'e olan sevgisi seyyidler için kurduğu vakıflardan anlaşılmaktadır. Ayrıca seyyidler için iâşe sağlayan 'Darü's - Siyade'ler de İlhanlılar döneminde seyyidlerin devlet tarafından korunduğunun göstergesidir (Spuler, 2011, s.209). Darü's siyadelerde seyyidler misafir edilir, rahat bir şekilde konaklamaları sağlanırdı. Bu kurumlar aynı zamanda seyyidlerin işlerini yürüten Nakiblerin idare yerleriydi. (Sarıcık, 2003, s.34-35) Şiiliği kabul eden İlhanlı hükümdarı Sultan Olcayto da seyyidlerle yakın münasebet içinde olmuştur. Olcayto, Seyyid Taceddin Ebu'l Fazl Muhammed'i Rey ve Horasan Nakibü'l Eşraflığına getirmiştir (Spuler, 2011, s.267).

Safevî Devleti'nin kuruluşundan önce İran'da hâkimiyet kuran Timurlu Devleti'nde de seyyidlerin toplumsal ve siyasi konumu oldukça güçlüdür. Timur, 1387 yılında İsfahan şehrine hâkim olduğunda şehrin idaresinden sorumlu olan Seyyid Muzaffer Kaşî ve diğer seyyidler tarafından karşılanarak aman talep edilmiştir. Timur, İsfahan'ı ele geçirdikten sonra yağma emri vermiş ancak dönemin meşhur seyyidlerinden Şerif el- Cürcanî'nin evinin kapısına aman işareti olarak ok astırıp muhafaza altına alınmasını sağlamıştır (Yüksel, 2011, s.83).

Timurlu hâkimiyetini tanımayan Mar'aşî seyyidler, Timurlularla mücadeleye başlamıştır. İran'ın Mazenderan seyyidlerinin reisi Seyyid Kıvammüddin Mar'aşî'nin babası Horasan'da Hasan Curî'nin taraftarlarındanıdır. Seyyid Kıvammüddin 1360 yılında Amil ve Sari'ye giderek 'Hükümet-i Sadat-ı Mar'aşî-yi Mazenderan'ı" tesis etmiştir. Mazenderan seyyidlerinin kurduğu bu hükümet 1392 yılında Timur tarafından ortadan kaldırılmıştır. Timur, Mazenderan seyyidlerini mağlub ederek Şîî halktan birçok kişiyi katletmiştir. Timur, bu seferinde Seyyid Kemalleddin ve ailesini de Harezm'e göndermiştir. Ancak Timur'un ölümünün ardından devlet tekrar istikrar kazanmıştır (MirAhmedi, 1369, s.22). Timur'un Mar'aşî seyyidlerine yaptığı saldırılar neticesinde Mar'aşiler Kazvin, İsfahan, Şuşter ve İsfahan'a dağılmışlardır. Timur'un bu hamlesinden sonra Mar'aşiler güçlerini kaybederek Safevilerin kuruluşuna kadar geçen süreçte geri planda kalmaya başlamışlardır (Arab, 1394, s.154).

Timur'un ölümünün ardından tahta çıkan oğlu Şahruh, seyyidlere hürmet göstermiştir. Şahruh, Mar'aşî seyyidlerine Amul ve Sari şehirlerini vermiştir (Yüksel, 2011, s.72). Mar'aşî seyyidlerinin yanısıra Gilan Seyyidleri de Timurlu hâkimiyetini tehdit ederek siyasi bir güç haline gelmiştir. Gilan'da Seyyid Emir Kiya, 1370 yılında Mazenderan seyyidlerinden yardım alarak 'Sadat-ı Gilan' adıyla hâkimiyet kurmuştur (MirAhmedi, 1369, s.22). Timur'un 1370 yılında iktidara gelmesinden sonra Tirmiz Seyyidleri ise saygın bir konuma gelmiştir. İlk başlarda Timurlularla yakın ilişki içerisinde olan Tirmizî Seyyidlerinin daha sonraki yıllarda iktidarla araları açılmıştır. 1371'de Timur'un öldürülmek istenmesinde Tirmizli bazı seyyidlerin etkisi olduğu anlaşılınca Seyyid Ebu'l Mealî sürgün edilmiştir. Ancak Timur, kısa süre sonra seyyidi bağışlamış, 1372 yılındaki Harezm seferinde yanında götürmüştür (Barthold, 2015, s. 22).

Safevî öncesi İran'ında seyyidlerin toplumsal anlamda etkili oldukları görülmüştür. Bu durumu fırsat bilen bazı seyyidler bağımsız devlet kurmak amacıyla harekete geçmiştir. Peygamber soyunun getirdiği saygınlık neticesinde Mehdilik iddiası ile ön plana çıkan ve teveccüh gören bazı seyyidlerin faaliyetleri Safevilerin kuruluşuna giden süreci

değerlendirmemizi kolaylaştıracaktır. Muş'aşa seyyidleri bu süreçte ortaya çıkan ve bazı başarılar elde eden bir topluluktur. 1437 yılında Timurlular döneminde Huzistan'da Seyyid Muhammed Fellah'ın liderliğinde Gulat-ı Şia'dan oldukları kabul edilen Muş'aşa seyyidlerine karşı harekete geçmiştir (MirAhmedi, 1369, s.87). Hille'de Şeyh Ahmed b. Fahd'ın yanında eğitim gören onun müridi olan Seyyid Muhammed, özellikle Irak-ı Arab ve Huzistan'daki Arap kabileleri arasında taraftar toplayarak kendisinin halife ve İmam Mehdi'nin öncüsü olduğunu söylüyordu. Timurlular ve Karakoyunlularla mücadele eden Muş'aşalar, Safevî Devleti'nin kurulmasından sonra Safevilerle de mücadele etmiş ancak Şah İsmail 1508 yılında Hüveyze'yi Muş'aşalardan almıştır (Arayancan, 2014, s.176-184). Safevilerin kuruluşuna giden süreçte Nurbahşi Seyyidleri de etkili olmuştur. Timurlu hükümdarı Şahruh'a karşı muhalefet gösteren ve İmam Musa Kazım'ın soyundan olduğunu iddia eden Seyyid Muhammed Nurbahş, modern araştırmacılar tarafından "Safevilerin iktidarının müjdecileri" olarak kabul edilmiştir (Yüksel, 2009, s.99).

3. Şah İsmail ve Seyyidler

Safevî tarikatının halk arasında teveccüh gördüğü dönem Moğol istilası ve Abbasi halifeliğinin yıkılması gibi siyasi krizlerin yaşandığı bir dönemdir. İslam dünyasının yaşadığı çöküntü mezhep ayırt etmeksizin insanları tasavvuf tarikatlarının manevi iklimine yönlendirmiştir. Bu dönemde veli kültürünün yaygınlığı, türbe ziyaretleri halkın dini hayatının ayrılmaz parçasını oluşturmuştur (Yıldırım, 2017, s.149). Erdebil'deki tarikatın temellerini atan Şeyh Safiyüddin İshak (ö.735/1334), müridi olan Zahid-i Gilanî'nin yanında 25 yıl kalarak onun hizmetinde bulunmuş ve Erdebil'de kuracağı tarikatının temellerini Şeyh Zahid'in yol göstericiliği sayesinde atmıştır (Allouche, 2011, s.42). Moğol istilası esnasında muhtelif mezhep ve meşreplerden birçok insanı birleştirici rol oynayan Şeyh Safî'nin tekkesi onun vefatından sonra da tarikata olan ilginin devamını sağlamıştır (Abbasi, 1976, s.301).

Sümer'e göre seyyidlik üzerinden meşruiyet arayan Safevilerin aslı Firuz Şah adlı bir Kürd'e dayanır. Şeyh Safiyüddin İshak'ın atası olan Firuz Şah, Kürtlerin 10. yüzyılda Azerbaycan ve Erran'a yayılmaları sırasında Erdebil'e gelmiştir (Sümer, 1999, s.1-2). Efendiyev de Kesrevî, Rahimzade ve Şeybanî gibi İranlı yazarların Safevilerin soyunun seyyid olmadığını söylemelerinin ve Kürt kökenli olduğuna dair iddialarının kuşkulu olduğunu, adı geçen yazarların Safevi Hanedanı'nı İranlılaştırmaya çalıştıklarını söylemiştir (Efendiyev, 2018, s.66). Walther Hinz'e göre ise Safiyüddin'in atası olan Firuz Şah Yemen'den gelmiştir. Eyyubilerin Yemen'i istilasından dolayı burayı terk ederek Erdebil civarına göç etmiştir (Hinz, 1948, s.109). Parsadust ise Safevilerin soyunun seyyid olduğu hakkındaki iddiaların temelsiz olduğunu söyleyerek Şeyh Safî'nin seyyid unvanı kullanmadığını, kendisine genellikle 'hoca' veya 'şeyh' olarak hitap edildiğini kanıt olarak ileri sürer (Parsadust, 1381, s.180).

İran'da siyasi belirsizlik sürerken Şeyh Safî'nin torunlarından geriye sadece İsmail ve İbrahim kalmıştı. Erdebil tekkesine bağlı Kızılbaşların yardımlarıyla Erdebil'in Rumlu mahallesinde saklandılar. İsmail bu sıralarda altı yaşındaydı. Akkoyunlular, artık ihtiyaç duymadıkları Şeyh Haydar'ın oğullarını yakalamak için harekete geçmişti. Şamlu Lala Hüseyin Beğ ve Dulkadirli Dede Abdal Bey ve Anadolu'dan gelen Gök Ali adlı müridler şeyhin oğullarını 1493 yılında Gilan'a kaçırdılar. İsmail, Gilan'da altı yıldan fazla kaldı. Bu sıralarda Anadolu ve Azerbaycan'dan gelerek İsmail'in etrafında toplanan Şeyh Safî tekkesine bağlı müridlerin sayısı gittikçe artmaktaydı. (Sümer, 1999, s.14-15) 1498'e gelindiğinde Akkoyunlu Rüstem Bey'in ölümü İran'ı yeniden siyasi bir kargaşaya sürükledi. Akkoyunlu ülkesi Murat Bey ve Elvend Bey arasında paylaşıldı. Azerbaycan ve Diyarbekir Elvend'in, Irak-ı Arab, Fars ve diğer yerler Murat Bey'in eline geçti (Gündüz, 2010, s.253-254).

Akkoyunlu tahtını ele geçirme mücadelesi sürerken İbe Sultan, 1498 yılında Uzun Hasan'ın torunlarından Yusuf Bey'in oğlu Elvend'i Tebriz'de Akkoyunlu tahtına çıkardı. Bu mücadeleler devam ederken İsmail on iki yaşını bitirmişti. Siyasi durumun elverişli olmasından dolayı İsmail, Hazar Denizi'nin batı hattında bulunan Deylem bölgesinden Tarum'a geldi. Burada gücünü arttırarak Erdebil tekkesine gönülden bağlı olan müridlerin bulunduğu Anadolu'ya yönelen İsmail Erzincan'a geldiğinde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Dulkadir ve Varsak Türkmenleri kabileler halinde kendisine katıldılar. Yaklaşık yedi bin kişilik müridiyle birlikte Şirvan üzerine yöneldi. Şirvan Şah Feruh Yesar, İsmail'in müridleriyle Şirvan üzerine yürüdüğünü haber alınca savunmaya çekildi. Gülistan kalesi yakınında Cebani denilen yerde yapılan savaşta Şirvan ordusu ağır bir yenilgiye uğradı (Sümer, 1999, s.17). Bakü kalesini kuşattığı sırada Akkoyunlu Elvend Bey'in saldırısına uğrayan İsmail ve müridleri Nahçıvan yakınlarında Şurur civarında karşı karşıya geldiler. Akkoyunlu Elvend Bey'in mağlup olması üzerine Tebriz'e giren İsmail, On İki İmam adına hutbe okutarak Safevî Devleti'nin kuruluşunu ilan etti (Savory, 1965, s.71-72). Akkoyunlulara son verilmesinin ardından İran'da kurulan Safevî Devleti, batıda Osmanlı Devleti'ne, doğuda da Özbeklere rakip olacak ve siyasi ve mezhepsel yönden muhtelif savaşların önünü açacaktır (Sarwar, 1939, s.38).

Safeviler dönemi, seyyidler için İran tarihi içerisinde müstesna bir yere sahiptir. Safevî öncesi İran'ında siyasi ve toplumsal açıdan önemli bir yere sahip olan seyyidler, Safevilerin kuruluşu ile de bu konumlarını muhafaza etmişlerdir. Safevî Devleti'nde kuruluş yıllarından itibaren seyyidlerin önemli mevkilere getirilerek hükümdarlarla iyi ilişkiler geliştirdikleri görülmüştür. Safeviler İran'da bulunan seyyidler ile yakından ilgilenmişler, seyyid türbelerini muhafaza etmiş ve seyyid olduklarını söyleyerek meşruluk kazanmaya çalışmışlardır. Seyyid kökenli birçok âlim dini ve siyasi bürokrasi içerisinde görevlendirilmiştir. Safevilerin seyyidlerle bağ kurarken Hz. Ali ile Hz.Fatma'ya ulaşan bir neseb silsilesine sahip olmalarına özen gösterilmiştir (Akaçeri- Allahyari, 1390, s. 21).

İran'ın farklı bölgelerinde devletler kuran ve toplumsal hayatta etkin bir şekilde varlık gösteren seyyidler, İran'ın Şiileşmesinde de önemli rol oynamışlardır. Seyyidler, Safevî İran'ında özellikle Ahbari anlayışın gelişmesine de katkıda bulundular. Yüzyıllardır geleneksel olarak taşıdıkları hadislerin derlenmesini kolaylaştırdılar (Newman, 1999, s.579).

Safevî Devleti içerisindeki seyyidler iki gruba ayrılabilir. Bunlardan birincisi Safevî öncesi İran'a gelerek yerleşen ve halk arasında saygın bir konuma sahip olan seyyidlerdir. Safevîlerden önce İran'a gelen seyyidler yerleşik olarak bilinen seyyid aileleridir. Bu aileler Deşteki, Şerifi, Encuyî, Nimetullahî, Esterabadî, Nurbahşî, Muş'aşî, Rezevî, Seyfî, Şehristanî, Mar'aşî gibi seyyidlerdir. Safevî Devleti kurulduktan sonra da İran'a göçleri devam etmiştir. Safevilerin Şiiliği resmi mezhep olarak ilan etmesinden sonra birçok seyyid İran'a gelmiştir. Safevî Devleti'nin kuruluşundan sonra gelenler Kemune, Behranî, Amilî, Kerekî, Cezayirî gibi seyyid aileleridir. (Allahyari, 1395, s.3)

Safeviler, İran'da kurulan Gazneli, Selçuklu, İlhanlı ve Akkoyunlu devletlerinde görülen Türk-Moğol yönetim geleneğine uygun olarak Türkleri askeri sistem içerisinde dâhil etmişler, özellikle Tacik ve seyidleri ise bürokrasi içerisinde görevlendirmişlerdir. (Stewart, 2016, s.277). Ulemanın Safevî İran'ında teveccüh görmesinin yanı sıra seyyid kökenli ulemanın toplumda daha etkili olduğunu ve seyyid ulemanın fetvasının daha muteber kabul edildiğini görmekteyiz. Özellikle Safevilerin kuruluşundan sonra İran'a göç eden seyyidler, Şiî geleneğin yayılmasında oldukça etkili olmuştur (Kordî- Kordî, 1395, s.67).

Safevilerde seyyidler genellikle seyyid kelimesinin yanı sıra Şah ve Mir unvanlarını da saygın olarak kullanmışlardır. Safevî Devleti, seyyidlerin soyunun doğru olup olmadığını

araştırarak 'sahihü'l neseb' olmalarına ona göre muamelede bulunmuşlardır (Sam Mirza, 1389, s. 44-54) Safevî Devleti'nin kuruluşundan sonra etrafında bulunan rakip devletlerle mücadeleye devam eden Safevîlerin meşruiyet arayışı yeni kurulan devletin en önemli ihtiyacı olmuştur. Bu nedenle Şah İsmail, geleneksel İran devlet anlayışını seyyidlik iddiasıyla birleştirerek hem iç siyasetinde resmi ideolojisinin sınırlarını belirlemiş hem de rakip devletlere karşı Kızılbaş müridlerinin desteğini arttırmıştır. Şiilerde saygı duyulan seyyidlik makamı Şah İsmail'in etrafına toplanan askerlerin sayısını arttırmıştır. Safevî şahları için kullanılan unvanlarda da seyyid olma iddiası açıkça yansıtılmıştır. Şah İsmail için kullanılan 'Şah-ı İmamet Nejad' (İmamların soyundan gelen şah), "Hazret-i risalet penah" (peygamberliğin koruyucusu), "Padişah-ı Siyadet Penah" (seyyidlerin koruyucusu) unvanları seyyidlik iddialarının kanıtıdır (Çınar, 2017, s.161-163)

Şah İsmail'e rakipleri tarafından söylenen 'sufi -beççe' ve 'sufi derviş' gibi sözlere karşılık olarak seyyidlik iddiası güçlendirilmeye çalışılmıştır. Özbek hükümdarı Şeybanî Han, Şah İsmail'e Sufi olduğunu ve devlet kuracak asaletle sahip olmadığını söyleyerek bir keşkül ve bir asa göndermiştir. Ayrıca Şeybanî Han, Şah İsmail'e şu şekilde hitap etmiştir: "Sen keşkül ve asa varisisin. Lakin ben Cengiz evladıyım . Kılıç ve ülke varisiyim. Eğer Dervişliğe kanaat etmezsen cezanı göreceksin". Şeybanî Han, bu ifadelerle Safevîleri soy üzerinden aşağılayarak düşmanlık göstermiştir (Abbaslı, 1976, s.311). Abbaslı'ya göre Safevîlerin soylarının seyyid olduğunun iddia edilmesi siyasi amaçlar sonucu ortaya çıkmıştır. Safevîlerin siyasi rakipleri Osmanlı Devleti ve Şeybanîlerin aşağılama amacıyla kullandığı söylemler, seyyidlik üzerinden meşruiyet kurma ihtiyacını doğurmuştur (Abbaslı, 1976, s.311).

Safevîlerin en önemli rakibi olan Osmanlılar ile yaşanan mücadelelerde de psikolojik üstünlük kurma çabası iki devletin ilişkilerini belirlemiştir. Osmanlı-Safevî ilişkilerini anlatan önemli eserlerden biri olan Mustafa Ali'nin Nusretname'sinde Safevî Devleti'nin soyunu "ol silsile-i rezilenün tafsil-i halleri ve nisbet-i neseblerinün dürg-ı bi- mealleri" şeklinde izah ederek neseblerinin yalanlarla dolu olduğunu ve müritlerinin İsmail'i "Şah-ı kerem" ve "Aliyyü' Murteza evladındandır" diyerek Şah'a secde ettiklerini iddia etmiştir (Eravcı, 2014, s.149-150).

Şah İsmail'i huruca hazırlayan ve din düşmanlarına karşı savaşmasını telkin eden Kızılbaşların inancına göre de o İmam Mehdidir. Şah İsmail, İran'da siyasi belirsizlikten yararlanarak Lahicandan Erdebil'e düşmanlarına karşı harekete karar vermiştir. Böylece "atalarının ruhani yardımıyla dinin gül bahçesini itaatsizlik pislüğünden temizleyecektir" düşüncesi uygulamaya konulacaktır (Yıldırım, 2012, s.90). Müridleri tarafından sorgusuz bir şekilde itaat edilen Şah İsmail'e olan bu sevginin arkasında İmam Musa Kazım'ın soyundan olduğuna inanmaları yatmaktadır (Savory, 1986, s.351).

Safevî tarihçilerinden Abdi Beğ Şirazî de asıl saltanatın Hz. Peygambere ve Hz. Ali'ye ait olduğunu onlardan sonra ise On iki İmam'ın bu işe en layık kimseler olduklarını söyler. Onlardan başka saltanata oturanlar zalimdir. Ancak Mehdi gaybette olduğundan "Silsile-i İlliye-i Aleviyye-i Fatimiye"den gelen ve bu işe yetkisi olan bir kişinin İmam-ı Zaman'ın hükmünü Allah'ın kulları arasında yayıp Şiilere rehber olması gerektiğini söyler. Şirazî'nin açıkça tarifini yaptığı ve bu makama gaybet döneminde en layık kişilerin Safevî hanedanının olduğu anlaşılmaktadır (Şirazî, 2019, s.22).

Şah İsmail, Hatayî mahlasıyla yazdığı ve Kızılbaşlar arasında kullanılan şiirler ile de Kızılbaşların dini ve dünyevi rehberi olduğu işlenmiştir. Kızılbaş kabileler arasında yaygın olan mürşide bağıllık Şah İsmail'in soyunun Peygambere dayanmasıyla kolaylaşacaktır. (Ekinci, 2010, s.90) Şah İsmail, kendini Hz. Ali ile özdeşleştirerek bütün Müslümanların özellikle de Şiilerin kurtarıcılığı rolüne soyunmuştur. Şah İsmail'in Hatayî mahlasıyla yazdığı aşağıdaki şiiri

bunun göstergesidir. (Birdoğan, 2001, s.367) Şah İsmail'in seyyid olduğuna ve Mehdi'yi temsil ettiğine inanan müritleri ona koşulsuz destek veriyorlardı. Şah'ın müritleri üzerindeki etkisine şahit olan Venedikli bir şahıs şu şekilde anlatmıştır: "Askerlerinin çoğu onun kendilerini velayet gücüyle koruyacağı inancıyla, bir kısmı da onun yolunda ölmek arzusuyla zırhsız savaşıyorlardı" (Yıldırım, 2017, s.324).

Safevi etkisi altında yazılan Kızılbaş buyruklarında da Kızılbaşların piri ve mürşidi olacak olan kişinin peygamber soyundan olması gerektiği onlardan başkasının bu işe talip olmasının da caiz olmadığı vurgulanmıştır. (Bozkurt, 2018, s.36) Buyruk'ta Kızılbaşları irşad edecek olanlar şu şekilde açıklanmıştır: "Ezelden hırka, meftul, irşad, tövbe, pirlük ve seccade; bunların tümü Şah-ı Merdan Ali'ye gelmiştir. Bu nedenle şimdi Şah oğlu ve soyu olmayan kimseye pirlük yapmak caiz değildir. Muhammed -Ali soyundan olmalı ki pirlüğü caiz ola. Resul soyuna ikrar getirmeyen, biat etmeyen, ister pir ister talip olsun, yedikleri haram, yuttukları murdardır. Resul soyu herkesin başıdır. On sekiz bin alem onların dostluğu ile övünmüştür ve onlar hakkında ayet gelmiştir" (Bozkurt, 2018, s.36).

Şah İsmail, seyyidlik iddialarını güçlendirmek ve meşruiyetini sağlamlaştırmak için seyyidlere ihtiram göstermiş onları önemli görevlere getirmiştir. Şah İsmail, özellikle dini bürokrasinin reisi olan sadr görevindeki kişileri seyyidler arasından seçmeye özen göstermiştir. Bu seyyidlerin Fatımî seyyidler olmasına da gayret göstermiştir (Akaçeri-Allahyari, 1390, s.20-21) Şah İsmail döneminde 'Sadat-ı Kemune', 'Sadat-ı Vehhabiyye', 'Sadat-ı Rezeviye', 'Sadat-ı Mar'aşiyye', 'Sadat-ı Muhtariyye' gibi seyyid aileleri Safevî Devleti'nde önemli görevler üstlenmiştir. Bunların en önemlileri Kemune Seyyidleridir. Şah İsmail'in Bağdat'ı fethettiği esnada Barik Bey Purnak'ın hapsedtiği Seyyid Muhammed Kemune, Şah İsmail'in emriyle hapisten çıkarılıp Nefes Tevliyeti ve bazı Irak-ı Arap şehirlerinin yöneticiliği görevine getirilmiştir. Seyyid Muhammed, Şah İsmail adına hutbe okuyarak Irak-ı Arap bölgesinde Şah'ın hâkimiyetinin ilanını sağlamıştır. Şah İsmail'in bu davranışında Safevîlerin kuruluş yıllarında taraftarlarını arttırmak ve meşruiyetini güçlendirmek isteği yatmaktadır (Münşi, 1387, s.1070).

Şah İsmail'in Safevi Devleti'ni kurmasından sonra da İran'a çeşitli yerlerden seyyidler göç etmiştir. Bu seyyidler arasında Şam'dan gelen Seyyid Taceddin Halebî (ö.927/1521) Şah'tan teveccüh görmüştür. (Meşkuriyan- Caferi, 1394, s.261) Şah İsmail, Muhtariyye seyyidlerinden Mir Şemseddin Ali'ye ise 'tabl ve alem' vererek Sebzevar şehrinin yöneticiliğine getirmiştir. (Akaçeri, 1389, s.102-108) Şah İsmail'in Tebriz'i ele geçirmesinden sonra özellikle Akkoyunlu Devleti'ne hizmet etmiş olan bürokratları Safevî Devlet sistemine dâhil ettiği görülmüştür. Şah İsmail, Fars bürokrasisi içerisinde yetişmiş olan İranlı devlet adamlarını değerlendirerek yeni kurulmuş olan devletin bürokrat ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Tebriz'in Vahabiyye seyyidleri de Şah İsmail'in teveccühünü görmüştür. Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un şeyhülislamlığını da yapan Emir Abdulvahhab'ın soyundan gelen bu seyyidler Şah İsmail'den hürmet görmüştür (Arab, 1394, s.160).

Timurlular döneminden itibaren Mar'aşî seyyidleri de İran'da etkili olan seyyidlerdendir. Safevîleri kurtarıcı olarak gören Mar'aşiler, Safevîlere bağlanmıştır. Şah İsmail, 1508 yılında Bağdat'ı fethinin ardından Muş'aşaları ortadan kaldırmak için Huzistan'a yöneldiği esnada Mar'aşilerle karşılaşmıştır. Mir Nurullah Mar'aşî, Şah İsmail'i büyük bir saygıyla karşılayarak desteklerini göstermiştir (Arab, 1394, s.160) Mar'aşî seyyidlerinden Emir Şemseddin Şuşterî, Şah İsmail'in Sadareti görevine getirilmiştir. Mar'aşî seyyidleri Kazvin, İsfahan gibi şehirlerde kazasker, tevliyet, ihtisab gibi makamlara getirilmiştir (Akaçeri, 1389, s. 73).

Safevîlerde seyyidlerin etkisinin artmasında Kızılbaş-Tacik çekişmesi de bulunmaktadır.

Şah İsmail'in Kızılbaşların yerine Tacik ve seyyid kökenli devlet adamlarını getirmesi bilinçli bir şekilde devlet politikası haline getirilmiştir. Şah İsmail, devlet adamlarını denetlemesi için Azerbaycan'ın meşhur seyyidlerinden Seyyid Nizamüddin'in oğlu Seyyid Emir Şihabüddin'i bu makama getirmiştir. Seyyid Şihabüddin'in ardından bu makama Seyyid Emir Celaleddin Muhammed el-Hüseynî getirilmiştir. Ayrıca Şah İsmail'in baş veziri Seyyid Abdulkaki, kazasker'i ise Seyyid Sadr Şerif isimli seyyidlerdir (Kazvinî, 1990, s.132).

Şah İsmail resmi mezhep ilan edilen Şiiliğin yayılması için sadr görevine özellikle seyyidler getirmiştir. Şah İsmail'in sadr görevine getirdiği ilk kişi, Mevlana Şemseddin Lahicanî idi. 1504 yılında Şah İsmail, sadaret makamına Kadı Mir Muhammed Kaşî'yi Mevlana Şemseddin'e ortak olarak atanmıştır. Muhammed Kaşî'nin 1509 yılında idam edilmesinden sonra sadr olarak Mir Şerifeddin Ali Şirazî atanmıştır. 1512 yılında Sadr makamına Nimetullahî seyyidlerinden Emir Abdulkaki getirilmiştir. Çaldıran Savaşı'ndan sonra ise bu makama Azerbaycan seyyidlerinden Şehabeddin Abdullah Lale getirilmiştir (Musalı, 2018, s.20). Tebriz seyyidlerinden olan (Sadat-ı Lale-yi Tebrizî) Seyyid Abdullah ve Kazî Kemalledin gibi seyyidler Sünnî oldukları gerekçesiyle gözden düşerek Şah İsmail'den fazla teveccüh görmemişlerdir (Allahyari, 1395, s.4). Seyyid Abdullah, Çaldıran Savaşı'ndan sonra ise görevinden istifa etmek zorunda kalarak köşesine çekilmiştir (Meşkuriyan- Caferi, 1394, s.261).

Şah İsmail, Safevî öncesi İran'da siyasi hâkimiyet kuran Timurlu Devleti'nin de bürokrasisinden faydalanmıştır. Özellikle dini bürokraside ihtiyaç duyulan açığı kapatmak için birçok âlimden faydalanmıştır. Timurluların son hükümdarlarından Sultan Hüseyin Baykara döneminde Herat Kadısı olan Seyyid Kazî İhtiyar adlı âlim, Şah İsmail döneminde de ilmi faaliyetlerine devam ederek Safevîlerin en önemli sorunu olan eğitim alanında boşluğu doldurmaya çalışmıştır (Sam Mirza, 1389, s.46-47).

Şah İsmail döneminin bir diğer seyyid ailesi de Eskuye seyyidleridir. Şah İsmail döneminden itibaren Safevî hükümdarlarından teveccüh görerek önemli görevlere getirilmişlerdir. Eskuye Seyyidlerinden Mir Sadreddin Muhammed, kardeşleriyle beraber Şah İsmail'in hizmetine girmiştir. Eskuye Seyyidleri, Şah İsmail tarafından hürmet ve teveccüh görmelerine rağmen özellikle Mir Şemseddin Eskuyî'nin devlet işlerinde ilerlemesi bazı devlet adamları tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Mir Sadrettin'in 'Rustavi ve Kem Tecrübe' (kaba ve tecrübesiz) ve devlet işlerinde liyakatsiz olduğu Şah İsmail'e şikayet edilmiş, o da Mir Sadreddin Eskuyî'nin mertebesini düşürerek onu köyünde oturmaya mecbur etmiştir (Dağlar, 2019, s.86). Eskuye Seyyidlerinin başka bir ferdi olan Emir Nizameddin Eskuyî adlı seyyid de Şah İsmail'in kütüphanesinin kiliddarı (Kiliddar-ı kitaphane-i Sahipkiran) olarak görev yapmıştır (Sam Mirza, 1389, s.55-56). Şah İsmail, seyyidlerin işlerinden sorumlu olan ve toplum içerisinde oldukça saygın konumları olan nakibleri dini bürokrasinin üst seviyelerine getirmiştir. Bu bağlamda İsfahan Nakiblerinden Şah Mazulleddin Muhammed, İsfahan Nakibi olarak görev yaptıktan sonra Şah İsmail tarafından sadr olarak atanmıştır (Sam Mirza, 1389, s.32).

Şah İsmail devrinde bazı seyyidlerin toplumsal ahlakın denetleyicisi olan Muhtesib makamına da getirildiğini görmekteyiz. Muhtesib gibi önemli bir makama seyyidlerin getirilmesi toplum hayatını düzenlerken onların saygınlıklarından yararlandığını göstermektedir. Seyyid Mir Hadi, Şah İsmail tarafından 'Muhtesib-i Memalik' görevine getirilmiş daha sonra da İmam Rıza Asitanesinin Tevliyeti görevine getirilmiştir (Sam Mirza, 1389, s.36-37). Şah İsmail devri seyyidlerinin dini ve siyasi işlerin yanı sıra Ehlibeyt için kıssalar okunması gibi faaliyetlerde bulunan meddah olarak da Safevîlerde görev almışlardır. Conabad seyyidlerinden Seyyid Emir Hac adlı seyyid 'Meddah-ı Ehlibeyt' olarak Şah İsmail devrinin önemli meddahlarından (Sam Mirza, 1389, s. 37). Safevi dav'asının komşu ülkelerde yayıcısı

olan Halifeler de bazen seyyidler arasından seçilmiştir. İsfahan seyyidlerinden Halife Hidayet'in oğlu Halife Esedullah Halife olarak atanmıştır (Sam Mirza, 1389, s.37). Şah İsmail devrinin nakkaşlarından olan İsfahan seyyidlerinden olan Emir Mirek de devletin kuruluş sürecinde Şah İsmail'e destek vererek onun hizmetine girmiştir (Sam Mirza, 1389, s. 69).

İmamzade türbelerinin korunmasına ve bakımına önem veren Şah İsmail, İsfahan'da bulunan İmamzade Zeynelabidin'in türbesinin tevliyetine İsfahan seyyidlerinden Mir Abdülbaki'yi atamıştır (Sam Mirza, 1389, s.52). Bu dönemde Hz. Hasan'ın soyundan gelen Şerifler de Safevî Devleti'ne katkılarda bulunmuştur. Şiraz seyyidlerinden olan Şerafeddin Ali Şerifi, Safevilerin yükselişi esnasında Şiraz'ın Akkoyunluların elinden alınmasına yardım etmiştir. Şerafeddin Ali'ye Safevilere yardım etmesinin karşılığı olarak sadaret görevi verilmiştir. Çaldıran Savaşına da katılan Şerafeddin Ali Şerifi savaşta öldürülmüştür (Ghereglou, 2019, s.157). Akkoyunlu Devleti'nin bakiyeleri üzerinde yükselen Safevî bürokrasisi seyyid kökenli devlet adamlarının sisteme dahi edilmesini sağlamıştır. Akkoyunlu Devleti'nde şeyhülislam olan Seyyid Emir Abdülvehhabi, Şah İsmail'in hurucuyla birlikte Tebriz'i terk edip Herat'a giderek Hüseyin Baykara'ya sığınmıştır. Ancak Baykara'nın vefatının ardından Şah İsmail tarafından Tebriz'e davet edilmiş ve Safevilere hizmet etmeye başlamıştır (Genç, 2019, s.231-232).

Sonuç

Safevî Devleti'nin kuruluş ve işleyişinde seyyid ulemanın rolü azımsanmayacak bir öneme sahiptir. Safevilerin kuruluşu öncesinde İran'da halk arasında teveccüh gören seyyidler Şah İsmail tarafından devletin meşruiyetinin sağlanmasında önemli bir işlev görmüştür. Seyyidlik iddiaları üzerinden şekillenen propagandalar özellikle Kızılbaş Türkmenlerin Safevilere olan desteğini anlamamızı da kolaylaştırmıştır. Seyyidlik meşruiyetin güçlenmesini kolaylaştırdığı gibi resmi mezhep olarak ilan edilen Şiiliğin yayılmasına da katkıda bulunmuştur. Safeviler döneminde İran'a gelen seyyid ulema ihtiyaç duyulan kadrolara yerleştirilerek dini hiyerarşinin oluşmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Toplumsal konumu güçlü olan seyyidlerin himaye altına alınması ve desteklenmesi Şah İsmail'in oluşturmak istediği hükümdar imajını da desteklemiştir. Şah İsmail döneminde seyyid ulema Şiiliğin yayılmasına katkıda bulunduğu gibi halk arasında Safevilere olan desteğin artmasına da önemli katkıları olmuştur. Özellikle dini bürokrasinin şekillenmesi ve güçlenmesi seyyidler katkıları sayesinde olmuştur. Şah İsmail, seyyidlere olan davranışı ile haleflerinin dini siyasetinin belirlenmesini de sağlamıştır. Bu dönemden itibaren resmî mezhep olan Şiilik kurumsal bir hüviyet kazanmaya başlamıştır.

Summary

Before the establishment of the Safavids, the existing social, religious and political structure in Iran affected the process leading to the establishment of the state. It is obvious that the factors behind the success of Shah Ismail, who established a new state in the Islamic world with great success, cannot be reduced to power and wars only. People of various groups and classes played an active role in the establishment and development of the Safavid State. Besides the contributions of Qizilbash and Iranian statesmen in the growth and continuity of the state, the share of clergy cannot be ignored. Sayyids have a very important place among the clergy. Sayyids who lived in pre- Safavid Iran and those who came to Iran to support the Safavids after the establishment played an important role in the institutionalization of the state. The fact that Sayyids had a respectable position in Iranian society before the establishment of the Safavids is understood from the public interest in the sayyid shrines found in many places. The Safavids used respect for the sayyid shrines for their political power. Safavids' recognition of the existing

social and religious structure in Iran is one of the main reasons for their success. Sayyids, who played important roles in Iran's state affairs, had close relations with the shah and even contributed to the development of Safavid Shiism and continued their activities among Shiite Iranian society for many years. Safavid rulers tried to keep their connections with the sayyids strong, as well as strengthening their power and creating the image of them as the protector and patron of sayyids in society.

The Safavid Period had an exceptional place in the history of Iran for Sayyids. Sayyids had an important political and social place in pre-Safavid States. It was observed that the sayyids had been brought to important positions and developed good relations with the rulers since their establishment years. One of the main reasons in favoring the Sayyids is that the Safavid rulers maintain their spiritual peace by connecting with the progeny. For this reason, the Safavids took a close interest in the Sayyids in Iran, preserved the Sayyid shrines and tried to gain legitimacy by saying that they were Sayyids. Many scholars of Sayyid origin have been assigned to religious and political bureaucracy.

KAYNAKÇA

- Abbasi, M. (1976). Safevilerin kökenine dair", *Belleten*, XL/ 158, s.277-329.
- Abdi Beğ Şirazi. (2019). *Safeviler: Tekmiletü'l Ahbar başlangıçtan 1571'e kadar Safevilerin tarihi*, (Şefaattin Deniz – Hasan Asadi, Tercüme ve Notlar). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Akaçeri, S. H. & Allahyari, H. (1390). Tehvil-i ve tenv'i-i mefhumu siyadet der asr-ı Safeviyye, *Mütalaat-ı Tarih-i İslam*, Tabistan, Sal-ı sevvom, s.7-26
- Akaçeri, S. H. (1389). *Mukaddeme-i ber münasebat-ı din u devlet der İran asr-ı Safevi*, Tahran.
- Allahyari, H. (1395). Tehlil-i tarih-i muhacerat-ı sadat ez İran be Hind der asr-ı Safevi: ba takid-i ber teneşhay-ı deruni ve biruni-yi sadat", *Mütalaat-ı Tarih-i Ferhengi*, sal-ı heftum, şomare bist u heştum, Tabistan, s.1-22
- Allouche, A. (2001). *Osmanlı-Safevi ilişkileri (kökenleri ve gelişimi)*, (Ahmed Emin Dağ, Çev.). İstanbul:Anka Yay.
- Arab, M.V. (1394). Sadat-ı Mar'aşî Şuşter der asr-ı Timuriyan ve Safeviyan (H.778-1135), *Tarihname-i Harizmi*, Paiz, Şomare 9, s.154-170
- Arayancan, A.A. (2014). Tarihi süreçte Muş'aşalar, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 72, s.175-188.
- Bafekî, M. M.M. (1390). *Muhtasar-ı Müfid: coğrafya-yı İran zemin der asr-ı Safevi*, Tahran.
- Barthold, W. (2015). *Uluğ bey ve zamanı*, (İsmail Aka, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Barthold, V. (2014). *Orta Asya tarih ve uygarlık*, (D. Ahsen Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yay.
- Bausani, A. (2002). İlhanlı hâkimiyeti zamanında İran'da din, (Mustafa Uyar Çev.).*Tarih Araştırmaları Dergisi*, XX/32, s.223-231
- Bernheimer, T.(2016). *Ali'nin ailesi (Ehlibeyt ve ilk Aleviler)*, İstanbul: Tekin Yay.
- Birdoğan, N. (2001). *Şah İsmail Hataî yaşamı ve yapıtları*, İstanbul: Kaynak Yay.
- Bozkurt, F. (2018). *Buyruk: İmam Cafer-i Sadık buyruğu*, İstanbul: Salon Yay.
- Budak Münşi-i Kazvinî. (1378). *Cevahirü'l ahbar*, (Muhsin Behram Nejad, Neşr.). Vezaret-i Ferhengi ve İrşad-ı İslami, Tahran.
- Hasan-ı Rumlu. (1389). *Ahsenü't tevarih*, (Abdülhüseyin Nevai, Neşr.).Tahran: İntişarat-ı Esatir.
- Çınar, G. K. (2017). *Safevilerde hükümdar unvanları ve hâkimiyet anlayışı*, İstanbul: Çizgi Yay.
- Dağlar, M.(2019). Sam Mirza'nın Tuhfe-i Sami adlı tezkiresinde geçen şair seyyidler ve şii âlimler", *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, s.77-90.
- Daftary, F.(2016). *Şii İslam tarihi*, (Ahmet Fethi, Çev.). İstanbul:Alfa Yay.
- Demir, H. (2017). *Horasan'da şiiilik: İran'da şiiiliğin tarihsel kökleri*, Ankara:Otto Yay.
- Ekinci, M. (2010). Safeviler tarikatı ve Türkmenler üzerindeki rolü", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü Bugünü*, s.143-174.
- El-hüseyinî, H.(1371). *Maruf cünbüsha-yi şii der tarih-i İslam*, (Seyyid Muhammed Sadık, trcm.). Meşhed.
- Eravcı, H. M. (2014). Gelibolulu Mustafa Ali'de Safevi ideolojisi, (Haz. İ. Hakkı Aksoyak) *Gelibolulu Mustafa Ali Çalıştayı Bildirileri içinde*, (s.149-160), Ankara: Türk Dili Kurumu Yay.
- Genç, V. (2019). *Acem'den Rum'a bir bürokrat ve tarihçi: İdris-i Bitlisi (1457-1520)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Ghereglou, K. (2019). A Safavid bureaucrat in the Ottoman world : Mirza Mahdum Sharifi Shirazi and the ouest for upward mobility in the ilmiye hierarchy, *Osmanlı Araştırmaları*, L.III, s.153-194
- Gündüz, T.(2010). Şah İsmail, *İslam ansiklopedisi*, (C.38, s.253-255) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Gündüz, T. (2015). *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler*, İstanbul: Yeditepe Yay.
- Gündüzöz, G. (2018). *Şii düşüncede tarih dışı Hz. Fatıma yorumu*, Ankara: Fecr Yayınevi.
- Hinz, W. (1948). *Uzun Hasan ve şeyh Cüneyd: XV. yüzyıl'da İran'ın milli bir devlet haline yükselişi*, (Tevfik Bıyıklıoğlu Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Hurşah bin Kubad el-Hüseyinî. (1379). *Tarih-i ilçi-yi Nizamşah*, Neşr: Muhammed Rıza Nasırı-Koiçi Haneda, Çap-ı Umur-u Fenni, Tahran.
- Kaşgarlı Mahmut. (1991). *Divanü lüğat-it-Türk dizini*, C.IV, 3.baskı, (Besim Atalay, Çev.). TTK, Ankara.
- Kılıç, R. (2016). *Osmanlıda seyyidler ve şerifler*, İstanbul: Kitap Yay.
- Kordî- Z.H. & Kordî, T. (1395). Nakş-ı sadat ve ulema der hukuk-u şehrvendi-yi asr-ı Safevi, *Fasılname-i Hukuk-ı Milel*, Sal-ı Şeşem, Paiz, Şomare 23, s.65-80
- Küçükbaşçı, M. S.(2009). Tarihi süreçte seyyid ve şerif kavramlarının kullanımı", *Osmanlı Araştırmaları*,

- XXXIII, s.87-129.
- Meşkuriyan M. T. &Caferi, A. E. (1394). Sadat-ı lale-i Tebriz der gozar-ı be asr-ı Safevi", *Fasılname-i İlmi*, Sal-ı Bist-u Pencum, Devre-i Cedid, Zımistan, Şomare 28, s.246-272.
- Minorsky, V. F (1964). *Iranica Twenty Articles*, Tahran: *Publications of The University of Tehran*
- Mirahmedi, M. (1369). *Din u devlet der asr-ı Safeviyye*, Tehran: Çaphane-i Sipehr.
- Morimoto, K. (2010). "The earliest alid genealogy for the Safavids: new evidence for the pre- dynastic claim to sayyid status", *Iranian Studies*, 43/ 4, s.447-469
- Musalı, N.(2018). I. Şah İsmail'in idari- askeri ve içtimai- iktisadi politikaları üzerine bazı notlar ve değerlendirmeler", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5/14, s.1-46
- Newman, A. (1999). The role of the sadat in Safavid Iran: confrontation or accommodation?", *Oriente Moderno*, Nuova Serie, Anno 18(79), Nr.2, s.577-596.
- Öz, M.(1994), Ehl-i Beyt, (C. 10, s.500), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Parsadust, M.(1381), *Şah İsmail-i Evvel*, Tahran.
- Potter, L. G (2011). Moğollar sonrası İran'da sufiler ve sultanlar", (Hanifi Şahin, Trcm.), *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 28/2, s.215-243.
- Sam Mirza-yı Safevî. (1389). *Tuhfe-i Sami*, (Fatma Enguranî Neşr.). Tahran.
- Sarıcık, M. (2003). *Osmanlı imparatorluğu'nda nakibü'l -eşraflık müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Sarwar, G. (1939). *History of shāh Isma'il Safawi*, Aligarh.
- Savory, R. (1965).The consolidation of Safavid Persia, *Der Islam*, 41, Berlin, s.71-94.
- Sıfatgol, M. (1381). Sahtar-ı nihad ve endişe-i dini der İran-ı asr-ı Safevi, Müessesesi-i Hidamat-ı Ferhengi-yi Resha , Tahran.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları: siyaset, idare ve kültür İlhanlılar devri 1220- 1350*, (Cemal Köprülü Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Stewart, D.J (2016). Safevi İran'ına amili ulemanın göçüne dair notlar, (Habib Kartaloğlu, Çev.). *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 9/2, s.271-314.
- Sümer, F.(1999). *Safevilerin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Topaloğlu, F. (2013). İran coğrafyasının şiileşme süreci-ilk dönem, Emeviler, Abbasiler-, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları*, VI/2, s.43-62.
- Uyar, M. (2000). *İmamiyye şiasi'nda düşünce ekolleri: Ahbarilik*, İstanbul: Ayışığı Yay.
- Ünlüsoy, K. (2015). *Anadolu'da Hz. Ali tasavvurları (XIII.-XVI. yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Yıldırım, R. (2012). Kızılbaşların (Alevilerin) gözünde şah İsmail kimdi?", *II. Uluslararası Tarihten Bugüne Alevilik Sempozyumu*, Ankara, s.85-98
- Yıldırım, R. (2017), *Aleviliğin doğuşu: Kızılbaş sufiliğinin toplumsal ve siyasal temelleri (1300-1501)*, İstanbul:İletişim Yay.
- Yüksel, M.Ş. (2009), Şahruh'un sünniligi canlandırma siyaseti, *Tarih Okulu*, V, s.95-110
- Yüksel, M.Ş. (2011), *Timurlularda din-devlet ilişkisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.